

KARL-MARKUS GAUSS

Európai ábécé

(RÉSZLETEK)

Áldozat

Azt olvasom a „Le Monde”-ban, hogy Jacques Chirac „őszintesége áldozata” lett. Végre megint tudom, mi az, hogy áldozat. Meglehet, hogy ez kevésnek tűnik, pedig sok. Mert az utóbbi években olyan zavarodottság lépett fel ezügyben, hogy attól tartottunk, egyáltalán nem is lehet már Európában az áldozatot a tettetstől megkülönböztetni, annyira közel kerültek egymáshoz, és bennünk, nézőkben oly hevesen nőtt meg a vágy, hogy ne lehessen őket szétválasztani és legyenek mind egyformán vétkesek nyomorúságukban.

Például még alig tört ki a háború Jugoszláviában, sokak számára máris oly gyorsan homályba merült, ki kezdte, hogy azt hittük, az ismert tábornokok ugyanazt akarják elérni csatáikkal [Schlachten], mint bármelyik nemzetiség ismeretlen mészárosai [Schlächter], akik rendeznek gyorsan egy kis vérfürdőt baráti alapon, a szomszéd házában. Jugoszlávia nálunk nagy öldöklési mámorként magyarázott széthullása megkülönböztetés nélkül mosott el áldozatot és tettet, mintha az elkövetett és az elszenvedett dolgok között amúgy sem lenne különbség. Eközben feledésbe merült, hogy tettesnek vagy áldozatnak lenni élet és halál kérdése, pontosabban: gyilkolásé és meggyilkoltatásé. Természetesen ahol megölnek valakit, ott annak is lennie kell, aki megöli. De nem lehet, hogy a gyilkosok majd hogynem jóhiszeműen öltek és a meggyilkoltak bizonyos fokig csak cselből ölelték meg magukat? Tehát hogy a gyilkosok csak azért cselekedtek ilyen durván, hogy megelőzzék az áldozatot elvetemült tetteiben, és az áldozatok jóváhagyó módon számoltak saját halálukkal, hogy a tettet szándékosan rossz színben tüntessék fel? Korábban az számított áldozatnak, akivel úgy történt erőszak, jogtalanság, hogy nem tudott ellene védekezni. A mai áldozatok erőszakot, jogtalanságot szenvednek el, de nem tudják elhitetni, hogy erőszak és jogtalanság történt velük és nem saját maguk bűnösek nyomorúságukban.

Az áldozat feltételezett tettesként és a tettes áldozatként való azonosítása összeurópai jelenséggé vált. Aki tesz valamit, az úgy viselkedik, mintha elszenvedné azt, miközben akivel történik a dolog, a tett előidézőjének hírében áll. Hivatalosan azt teszik közzé, hogy Németország nem akar többé „a menedékjoggal visszaélők áldozata” lenni, miközben a hír az, hogy a német kormány el akarja törölni az addig érvényes menekülttörvényt. Az angol mezőgazdaság „Európa célzatos dezinformációs politikájának áldozata lett”, mondja az a brit kormány, amely mindent elkövetett a kergemarhakór okainak és méreteinek eltussolásáért és azért, hogy győztesként kerüljön ki a saját bűnéből keletkezett afférból. A saját bűnéből? Ki beszél itt még bűnről? Legfeljebb mindenki közös bűnről, ha az alkalom kedvező, ami egyúttal fél ártatlanságot is jelent. Vagy mindannyian csak egy globális összetévesztés áldozatai vagyunk? Úgy halom, a baloldaliakat és a jobboldaliakat amúgy sem lehet már megkülönböztetni egy-

mástól, és nem csak azért, mert az egykori balosok közül sokan megtért jobboldali-ként csinálnak karriert; hosszú távon a kapitalisták éppen azért bizonyulnak jobb szocialistáknak, mert szociáloromantikus álmok nélkül viszik keresztül a gazdaságpolitikát; a szocialista politikusok viszont, legalábbis Ausztriában, bankigazgatóként mennek nyugdíjba, vagy akként kerülnek egyáltalán a politikába; a katonai vezetők viszont azt a békét védik, amit a pacifisták játszanak el, nagy írók rossz zsurnalisztaként bolyonganak a hátszágban és híven tudósítanak a hadtáp területéről, hogy nincs front és következőképpen a megszárlásokat is csak kitalálták; a zsarnokság ugyanakkor a demokrácia védelmezőjének adja ki magát, mintha a magánkézben lévő tévécsatornák száma garantálná a vélemény szabadságát, ahogy ugye, hála a McDonalds-nek, a húsevőkől is réges rég jobbfejta vegetáriánusok váltak, mert úgyis minden papundepliből van, az eldobható papundeikli meg pont olyan, mint a legyürendő étel.

Hálistennek itt van Chirac, a francia elnök, aki nemcsak végrehajtatta az atomkísérleteket a Mururoa-zátonynál, hanem előre be is jelentette őket, ami miatt váratlanul nemzetközi szidalom zúdult rá és így saját őszintesége áldozatává vált. A tettesek viszont már megint kik voltak? A déltengeri szigetlakók.

Határ

A geográfusok akkor beszélnek természetes határról, ha az államot vagy felségterületet folyók, hegycsúcsok, mély mocsarak vagy áthatolhatatlan erdőségek szegélyezik. Azon kívül, hogy tényleg nem emberkéz terelte más mederbe ezeket a folyókat, s a hegyeket nem kellett kőről kőre fáradságos munkával felépíteni, hanem már az ember előtt is léteztek, nincs bennük semmi természetes. Természetes határok nem léteznek, amit nem kell romantikus módon úgy értelmezni, hogy a határtalanság az emberek, csoportok, államok természetes állapota volna. Minden határ ki van találva, s ha igazodik is vonala a természethez, akkor is mesterségesen vonták meg, emberek alkották, megegyezésből és harcból keletkezett, konvenció és erőszak alapozta meg.

Elképzelhető, hogy éppen azok a határok kerülnek gyakran ellentmondásba egy térség történelmileg kialakult életével, melyek azért számítanak természetesnek, mert a természet valamely drámai jele rajzolta ki őket. Mert az élet már korai történeti szakaszában is arra törekszik, hogy leküzdje a természet által az ember elé állított akadályokat, így aztán ritkán fordul elő, hogy a közösségek gazdasági létük és kulturális kibontakozásuk folyamán csakis egy folyónak ezen a partján vagy egy hegy túlsó oldali árnyékában telepedjenek le, hanem, a nehézkedés törvényével dacolva, átkelnek a folyón, átmásznak a hegyen, átfúrják, megkerülik. Akár a baszkokat, a tiroliakat vagy a szlovéneket vesszük tekintetbe, a nagy hegygerincek soha nem jelentettek számukra természetes határt, amelyen túl óvakodtak volna terjeszkedni, sőt inkább arra csábították őket, hogy mindkét oldalon tevékenyen részt vegyenek az áruk és eszmék cseréjében.

Amennyire nincsenek természetes határok, annyira értelmetlen erőpazarlás lenne olyan logikus elv után kutatni, melynek szellemében az európai határokat áttekinthetően és konfliktusmentesen rendezni lehetne. Mindegy, hogy melyik földrajzi, kulturális, vallási, nyelvi, történelmi kritérium kerül kiválasztásra a határ állítólag igazságos kijelölésekor, az mindig sérti az individuális és kollektív igényeket, melyekkel szembehelyezkedik. Mert a határ nem a határmenti népesség találmánya, hanem a központoké. A hatalom a középpontban honos, és érvényét épp azon a területen akarja bizonyítani, mely a legtávolabb esik tőle, a széleken. Magának a határrégióknak általában

egészen mások az érdekei, mint a centrumnak, hagyományait és szokásait tekintve akár közelebb is állhat hozzá a másik oldal népessége, és annak közelsége miatt gazdaságilag is nagyobb gyakorlati jelentőséggel bírhat, mint a távoli metropolisz. Nem ritkán ugyanazokat a dalokat éneklik a határ két oldalán, habár különböző nyelven, olyan dalokat, melyeket már régen nem is ismer senki a két központban, vagy már nevelésnek számítanak. Ha a központ akaratának megfelelően jött is létre a határ, a centrum lakóinak nagyjából mindegy, hogy van-e vagy nincs és pontosan hol helyezkedik el. Nem szükségszerű, hogy a határ egy terület gazdasági és szociális életébe vágott sebként tátongjon és meggyülve egyszer csak kifakadjon. Nem pusztán megléte határozza meg a határ két oldalán zajló életet, hanem hogy mit akadályoz meg és mit tesz lehetővé: az emberek és eszmék találkozását, az áruk és szokások cseréjét, az átkelést mint mindennapos szokást vagy mint rendkívüli eseményt.

Amikor én gyerek voltam, sokat hallottunk a rádióban a vasfüggönyről, ami erősen foglalkoztatott bennünket, és persze a társaimmal együtt én is konkrétan vettem a képletes kifejezést, egy függönyt láttam, ami valahol a nyílt terepen leereszkedett, vasredőkkbe hullóan, és azt a legkézenfekvőbb és leggyakorlatiasabb kérdést tettük fel magunknak, hogy hogyan lehetett egy ilyen függönyt felszerelni a mezőn, miről lóg le, hogy vajon leengedték-e vagy inkább mint egy kerítést, felállították... A vasfüggöny volt az egyik határ, amelyről tudtunk, mitikus határ, mivel az ötvenes évek második feléig senkit sem ismertünk, aki valaha is átjutott volna rajta és elmesélhette volna, milyen is ez a függöny, mely két világot választ el egymástól, és éjjel-nappal, ha esik, ha fúj, ott áll egy vészjósló vidéken, amit senkiföldjének hívnak, kietlen, ember nem járta föld, ahol senki sem mer lakni és minden mozdulatlan. Talán ha egy nyúl átszökdecsel rajta, mondta nekünk egy felnőtt, a nyúl nem tudja, hogy tilos a határsávban tartózkodni, és láttunk egy nyulat, amint átszalad a földeken, a határ halálos senkiföldje, amin határtalanul magányosan átfut egy nyúl.

A másik a német határ volt, ami a közeli Freilassingba vitt át, meg a nyári vakáció idején az olasz határ, Tarvisio nevű elbűvölő határfalujával. Freilassingba hetente jártak a salzburgi háziasszonyok, hogy aztán a csak Németországban kapható vagy ott valamivel olcsóbb élelmiszerekkel teli táskával térjenek haza, a hatóság által a honi kereskedők felháborodására elnézően megtűrt kishatárforgalom csempészárujával. Az olasz Tarvisio viszont egészen más benyomást keltett, mint a sztyeppeunalmú Freilassing, úgy tűnt, hogy az egész nyugtalanul vibráló település kizárólag a csempészetnek köszönheti létét, és hogy a határ lényegéhez tartozó csempészet bizonyára maga az élénkség, ami jólétet teremt és boldogít, mert bőrdzsámra fosztották ki a piacokat az elszabadult osztrákok, németek és hollandok, és legközelebb mégis minden üzlet, bódé és polc újra roskadásig meg volt töltve bőrdzsákkal és edényekkel, takaros háncsfonatú vörösboros üvegekkel és olasz téstával, sajttal, gyümölcssel. Ez a másmi-lyen, cseppet sem félelmetes, fegyverrel nem is őrzött határ egyetlen vásárlási mámor volt, és a vámosok, akiknek az lett volna a feladata, hogy megvédjék az osztrák gazdaságot az osztrák vásárlók hazafiatlanságától, tehetetlenül nézték a csempészek áradatát, akik annyian voltak, hogy lehetetlen volt mindannyiukat ellenőrizni. Így aztán ezek a velejükig tisztességes, de amatőrként is kifejezetten tehetséges csempésznaralók legtöbbször háborítatlanul jutottak haza, és a piti kihágásukkal nemcsak egy-egy gyanús minőségű bőrből készült táskát vagy üveg vörösborot hoztak magukkal, hanem egy darabka világot is, amely még olcsó fogyasztási cikk képében is arra figyelmeztetett,

hogyan van mit felfedezni a saját szűk köreiken kívül, hogy a világ nagy, gazdag, sokszínű, más, és hogy bátorsággal meg lehet szerezni.

Ausztria európai uniós beléptével teljesen megváltozott az osztrák–olasz határ jellege. Az Európai Unió a csempészet legalizálásával elvette a tiltott gyümölcs ízét, és ami a világszerzés egy bizonyos formájaként büntetéssel fenyegetett, az tét nélküli vásárlókedvvé igazult, melynek hódolni nemcsak hogy nem tilos, hanem a transznacionális irányítás meg is kívánja és támogatja. Aki a határ túloldaláról látja el magát, már nem vét a parancs ellen, hogy elégedjen meg azzal, amit hazája tud kínálni, hanem utasítást követ, miszerint határtalan európaiságát fáradhatatlan fogyasztóként igenelje. Lehetett bármennyire nyárspolgár a mindenkori csempész, a kinti bevásárlás azelőtt mindig is tevőleges határáthágás volt; tehát egy európai reflex, mely akaratlanul is összeütközésbe került az európai államrend korlátaival és kényszereivel, most olyan aktussá vált, amellyel a kötelességtudó polgár hivatalok által szavatolt európaiságába fogyasztói életet lehel.

Ahol már a velenceiek és a Habsburgok idején csempészek keltek útra mindkét irányban, hogy a határszomszéd hasznára erdei ösvényeken és hegyi utakon juttassák el az árut innen oda, most igen gyorsan érdektelen vidékké süllyedt le egy nagy múltú határrégió, nem veszélyekkel teli senkiföldje, viszont veszélyeztetett föld, amelyet megfosztottak történelmétől és amely félt, önmagát veszíti el. Miközben az osztrák csempészeknek már nem kell tartaniuk a határon ellenőrzéstől és vámostól, az olasz kereskedőknek állni kell a versenyt a fogyasztás más színtereivel, amelyek a tegnapi határ elhalványuló vonzereje helyett esetleg azzal csábítanak, hogy szaunás és élményvendéglős shopping centerük van.

A másik oldalon, az elzárt Kelet felé már rég lehullott a vasfüggöny, és Európa megosztottságának jelképét, a berlini falat időközben kövenként kótyavetyélték el a letűnt önkényuralmak kegytárgykereskedőinek. De azon a helyen, ahol a vasfüggőnyt drámai médiafelhajtás közepette úgy takarították el, mintha Európát sohasemvolt meghittségben kellene egyesíteni, megmaradt egy szociális és katonai határ. Azok helyébe, akik ki akartak utazni, de nem engedték meg nekik, olyanok léptek, akik beutaznának, de az országot, amelyben azelőtt bentrekedtek, most nem tudják elhagyni, pedig már se despota, se párt nem fogná vissza őket. Ezeket az embereket nem az országukban leeresztett vasfüggöny tartja vissza, hanem a miénkben installált elektronikus szűrőrendszer. Akiket egykor mi bátorítottunk arra, hogy vakmerő kísérlettel próbáljanak meg kitörni a kommunista világból és szökésükkel bizonyítsák a demokrácia és a piacgazdaság felsőbbrendűségét, azok most maradjanak csak, ahol vannak, és nyugodtan bízzák ránk a gazdaság demokráciával szembeni felsőbbrendűségének bizonyítását. Azt a pénzt, amit a hidegháború idején a kelet-európaiak médián keresztül csalogatásába fektettek, hogy szökjenek csak a szabad Nyugatra akár életük kockázata árán is, ma arra költik, hogy felkutassák és visszatoloncolják a felhívásnak egy pár év késéssel engedelmeskedni próbálókat.

Amit a Német Szövetségi Köztársaság egykor a svábok és a szászok Ceausescu Romániájából való kivásárlására fordított, fejenként nyolc- és tizenötezer márka közötti összeget, attól függően, hogy ezt a fejet mire lehetett használni Németországban, azt ma két kézzel szórja tetszetős erdélyi nyugdíjasotthonok építésére. Ezeket a csekély számban megmaradt erdélyieknek és bánátiaknak szánják, akik akkoriban nem akarták magukat se a román hatóságok zaklatásainak kitenni, se a német márkaigéreteknek megadni, hanem ott akartak maradni évszázadok óta hazájuknak tekintett föld-

jükön. Továbbra is nagy pénzek folynak Romániába azért, hogy ezeknek nehogy eszükbe jusson életük alkonyát az országból kiutált gyermekeik és Németországba csábított unokáik körében eltölteni: most, amikor az erdélyi falvak az igazán sikeres német-román együttműködés tanúbizonyságaként kiüresedtek, tehát most, amikor a németajkú lakosság többszázéves erdélyi jelenlétének tragikus vége elé néz, már nem arra kellene rábírnia a német pénznek a lehető legtöbb embert, hogy kerekedjen fel Németország irányába, hanem hogy maradjon Romániában; akiket korábban dolgozni hívtak haza a mitikus anyaországba, azoknak most idegenben – bár német öregek otthonában – kell meghalni.

A rendszerek versenye rövid időn belül azzá az európai kísérletté fajult, hogy vajon fel lehet-e állítani és fenn lehet-e tartani a tegnapi blokkokat átfogó gigantikus szabadkereskedelmi zónát, anélkül, hogy minden lakójának korlátozás nélkül meg kelljen adni a szabad költözködés jogát. Már szó sincs „határok nélküli Európáról”, ahogy azt az egyesült Európa lelkesült szószólói még tíz-tizenöt évvel ezelőtt megálmodták. Kiváltképp, hogy az Unió európai polgárai inkább megijedtek a jelszótól, minthogy boldogsággal töltötte volna el őket, hiszen az nem csak azt jelentené, hogy egész Európa korlátlan nyitva tartású, hatalmas áruházzá változik, hanem azt is, hogy meg kellene verekednünk benne a kelet-európai nomád hadakkal. A schengeni megállapodás, melyet 1985-ben kötöttek a luxemburgi Schengenben és amely 1995-től lépett életbe az első EU-országokban, azt a problémát hivatott megoldani, hogy az Európa Szupermarket miként tudná a benne lakó vevőknek minden osztályon megkönnyíteni a szabad bevásárlást és az illetékteleneknek szigorúan megtagadni a bejutást. A schengeni szerződés belül fel szeretné számolni a munkavállalás és a fogyasztás határait, kifelé pedig a közös blokk határaként bevehetetlen erődítményt akar létrehozni. Az ehhez szükséges elektronikus biztosítórendszer talán lezárja a határt a nemkívánatos határátlépők előtt, viszont ezzel egyidőben a központosított adatnyilvántartás felmérhetetlen lehetőségeit nyitja meg, és ez Európát az ígért földjévé teszi a legfejlettebb technikájú megfigyelés, egy új típusú bürokrácia számára. A schengeni megállapodás nemsokára a határtartományi felvigyázó szerepére kárhóztatja az Ausztriához hasonló csatlakozókat, akiknek legszentebb európai küldetése az embereket európai vagy Európán kívüli identitásuk szerinti osztályhovatartozásuk alapján rostálni és szortírozni. Legyen segítségükre e felelősségteljes tevékenységükben a tudat, hogy egykoron, amikor az emberek még nem Keletről Nyugatra, hanem fordítva, Nyugatról Kelet felé áramlottak, büszkeséggel teli őrködésük helyének megnevezésére nem német, hanem csak egy lengyel szót használtak: a határ [Grenze] ugyanis a régi lengyel 'Granica'-ból a középfel-német 'greniz'-en keresztül jutott el hozzánk, bár már nem látszik meg rajta ez az európai vándorlás.

Nacionalizmus

A kezdeti elméletet filantróp szándékkal ötlötték ki, nagy tudású férfiak műve volt, akik észre akarták téríteni az emberiséget és rettegni tanították meg. A nacionalizmus, melynek első számú tanítása úgy szólt, hogy a nemzetnek és territóriumának egybe kell esnie, mind a mai napig csak az államiságban képes felfedezni egy nemzet méltóságát és egyszerű matematikai egyenlet felállítására törekszik, miszerint a világot épp annyi nemzetnek kell laknia, mint ahány állam világosan strukturálja. Ezzel nem az a legnagyobb baj, hogy a nemzetet olyan emberek társulásaként is fel lehetne fogni,

akiket egy származásukat illető közös tévedés tart össze, mint azt egyszer egy csipkelődő angol megjegyezte. Komolyabb következményei voltak annak, hogy egyrészt nyilvánvalóan több náció van, mint ahány állam valaha is létezhet, hacsak nem válik minden egyes ember állammá; és másrészt, hogy az emberek történelmük során azt a megveszekedett tulajdonságot örökölték, hogy még akkor se telepedjenek le hajszálpontosan nemzetiségekre tagoltan, ha a legszívesebben csakis a magukfajta társaságában tartózkodnak. Szóval még ha álom és nem rémálom is lenne, hogy az emberek boldogságukat mindig csak mint állampolgári boldogságot tudják elképzelni és konfekciójukhoz rögvést a passzintos államukra is szükségük van, a nacionalizmus még akkor se lenne alkalmas a földi paradicsom megteremtésére.

Az oda vezető úton a nacionalizmus egyébként semmiképp sem csak azt a rettenetet hozta el az embereknek, amelyet ma kivált Európában jelent. Ahol a népeknek volt bátorságuk megszabadulni a gyarmati uralomtól vagy lerázni magukról fejedelmek feudális önkényét, ott nemegyszer a jogos indulatot tüzelte és irányt adott a spontán lázadásnak. Ugyanakkor a nacionalizmus, még ahol a legszebb ideálokat tűzte is zászlajára és azalatt a legbátrabb embereket egyesítette, ott is tökéletesen képtelennek mutatkozott arra, hogy az idegen uralomtól valahára megszabadult nemzetet annak belsejében demokráciára, kifelé pedig békeszeretetre vezesse, miközben, ha jól megnézzük, nem valósítható meg az egyik a másik nélkül. A nacionalizmus, alighogy végre-valahára ki tudta harcolni nemzetének az áhított államiságot, máris sorozatosan elvitatta a területén élő többi nép nemzetiséghez való jogát és elnevezte őket, mint a kurdok esetében, „hegyi törököknek”, vagy minek és alapvető jogait minden elképzelhető visszaéléssel megkurtította.

Napjaink Európájában a fogalom különös szemantikai eltolódása, helyesebben: beszőkülése érdemel figyelmet. Ha a nacionalizmusról van szó, és elég sok szó esik róla, akkor legtöbbször sem nem a múltbéli európai nacionalizmus ellentmondásos történetére, sem nem a mai nacionalizmus sokféle jelenségére vonatkozik a kritika. Ha hihetünk a nagy európai nemzetek, a hatalmas bíró nemzetállamok által kibocsátott nyelvrendeletnek, akkor a nacionalizmus inkább Európa kis, gyenge, szuverenitásáért aggódó népeinek ügye lett. Ha ezek emelkednek szóra, hogy kiharcolják legitim érdekeiket, és gazdaságilag, kulturálisan, de gyakran nyelvileg is tarthatatlan helyzetükben ragaszkodnak nemzeti sajátosságaikhoz, akkor a hatalmasok közössége rögvést állítólagos nacionalistákként festi le őket, megtoldva az intéssel, hogy még nem fogták fel az új Európa tanításait. A nagyoknak viszont nem kerül erőfeszítésükbe érdekeiket különböző nacionalista nekidühödség nélkül képviselni, sőt, még igazi európaiaknak is mutatkozni, mialatt saját ügyeiket kitűnően bonyolítják. Emlékszem egy szlovéniai irodalmi kongresszusra, melyet az izsotriai olasz nemzetiségiek rendeztek és ahol a francia küldött azzal a felháborodott megjegyzéssel hagyta el a termet, hogy neki kifordul a gyomra a kicsinyes nacionalizmus efféle felhorgadásától, mert jogtalannak érezte, hogy a lett és litván, a horvát és magyar, szlovák és portugál, ír és katalán szerzők nem tudtak megegyezni abban, hogy a konferencia nyelve a francia legyen. Mindig a litván a nacionalista, aki legalább a saját verseit felolvasva litván szót szeretne hallani, soha nem a francia vagy a német vagy az angol, aki a világ bármely pontján gond nélkül saját nyelvén kezd el karattyolni, bízva abban – és ebben a bizalmában oly ritkán ingatják meg –, hogy úgymint megértik.

A nyelv nem konstituál nemzetet, éppúgy léteznek többnyelvű nemzetek, mint többféle nemzet által beszélt nyelvek (→ Világnyelv? Anyanyelvek!). Ugyanakkor a sa-

ját nyelvhez való ragaszkodás joga, az, hogy mások elismerjék értékességét, jelentőségét, védelmezendőségét és fejlődőképességét, függetlenül attól, hogy hány ember tekinti anyanyelvének, a folyamatosan megsértett emberi jogok közé tartozik, melynek megkövetelése nem jelent nacionalista felfuvalkodottságot. Ivan Cankar szlovén költőről, aki egy darabka világirodalmat írt egy olyan kis nyelven, amit négy államban, Szlovéniában, Olaszországban, Ausztriában és Magyarországon alig több mint kétmillió ember beszél, az az anekdota járja, hogy egyszer kapcsolatba került a nagy Tolsztoj gróffal. Tolsztoj, aki a maga világirodalmát egy több mint százmillió nyelven írta meg, azt ajánlotta a szlovénnek, hogy épp úgy folytassa az írást, ahogy azt eddig is oly kiválóan tette, csak az Isten és az irodalmi dicsőség szerelmére, hagyja ezt a nevenséges dialektust a fenébe és írjon helyette inkább oroszul, minden szlávok anyanyelvén. Akkor most ki volt a nacionalista? Cankar, aki egész életében azon fáradozott, hogy paraszti gyökerű anyanyelvét olyan finoman kimunkált instrumentummá fejlessze, amely képes megragadni a modern valóság minden szeletét, és aki eközben előnytelen, vesztes pozícióból gyakran tett büszke hitet fejletlen, alakulófélben lévő, tudatlanságba és megvetésbe taszított nemzete mellett? Vagy az emberszeretet orosz írója, aki álmában sem gondolta volna, hogy tanácsában, ha ugyan tényleg mondta és nem csak legenda, van valami igazságtalanság, sőt, hogy nacionalista túlkapásnak is fel lehetne fogni?

A nacionalisták, különösen manapság, mindig a jogaikért harcoló kis nemzetek, soha nem a nagyok, amelyek már bebiztosították magukat. Az egyik megsérti a status quo-t, a másikat minden oka megvan rá, hogy elégedett legyen vele. Kicsinek számítanak először is a fiatalabb történelmi nemzetek, melyek csak az utóbbi évtizedekben léptek a nemzet és a politikai szerveződés útjára, vagy amelyeknek nemszeretem örökösökként csak az utóbbi években sikerült felvetetni magukat az államok kissé pikírtan reagáló közösségébe. De olyan népek is vannak a nem kedvelt, bajkeverőnek bélyegzett vagy egyenesen lázadó barbároként leintett kicsik között, amelyek nemcsak hogy önálló államiságig nem vitték, hanem még odáig sem, hogy valamicske megbízható védelmet élvezzenek a már meglévő államokon belül: etnikai közösségek, komoly történelemmel rendelkező csoportok, amelyek a mai világot meghatározó állami rendszerben nincsenek képviselve, megvédve, respektálva, hanem kulturális, sőt, sokszor biológiai létükben is veszélyeztetve, kibontakozási lehetőségeikben korlátozva érzik magukat. Az őket képviselő UNPO (Unpresented Nations and Peoples Organization) majd ötezer ilyen közösséget tart nyilván.

Csak ne gúnyolódjon senki ezeken a „mitugrasz-nemzeteknek” csúfolt csoportokon, mert nekik nemcsak Latin-Amerika, Afrika vagy Ázsia közismert diktatúráiban kell elszenvedniük a mindennapos népirtást, amiről mi csak a legritkábban értesülünk, csak akkor, ha – mint például az Amazonas indiánjai esetében –, véletlenül akad egy osztrák püspök, aki képes ügyüket a nyugati média felé is képviselni, vagy ha – mint a nigériai obonik esetében – egy nemzetközi olajkonzern túlságosan feltűnően vesz részt kisémmizésükben. A nacionalista jelszó, melyre sok nép fogékony, bár messze nem a többség, az állammá szerveződésért folytatott küzdelem útjára tereli őket. Az oly sok európai nemzet számára is végzetes, a kontinenst összességében barbarizáló nacionalizmus azonban még ott sem tud jövőt nyújtani, ahol felülnek ígéreteinek. Élettér és állam vészterhes, európai modell szerint megcélzott egységének az lenne a vége, hogy megállás nélkül harcolni kellene a szétforgácsolódás állandósulására [Splitterismus] ellen, amelyet még ezen harcok győztesei sem kedvelnek, s amelytől már Isaiah Berlin is óvott. Akkor hát adják meg magukat a sorsnak ezek a kis népek és

olvadjanak bele a legközelebbi nagyobb nemzetbe, mint ahogy az a bretonokkal és oxitánokkal történt Franciaországban? A Szovjetunió népei mindenesetre épp az ellenkező irányba indultak el, és eszükbe sem jut Tolsztoj szláv anyácskájánál megbújni és minden oroszok közé menekülni.

A nagyobb, megszilárdult nemzetek a kulturális és gazdasági összetartozás tekintetében oly biztos lábakon állnak, hogy nem kell félniük egy transznacionális egyesüléstől. Tagjaik nyugodtan nevezhetik magukat öntudatos európaiaknak, mert közben nem kell félniük francia nyelvüket, angol hagyományaikat, német szokásaikat; meg tudják védeni nemzeti érdekeiket, akkor is, ha európai polgároknak, vagy, *horribile dictu*, az európai nemzet tagjainak nevezik magukat, így aztán nagylelkűen mutathatják meg a többieknek a helyes utat, hogy vegyenek példát róluk és végre mondjanak már le a nyomorult kisállamiságról, a szűkkeblű nacionalizmusról.

Akinek ez a tanács túl olcsónak tűnik, az csak annyit lásson be, hogy nem a kis nemzetek felszámolásáról van szó, hanem állam és nemzet összefonódásának megszüntetéséről. Egy nemzet jogai ugyanis egyáltalán nem csak a nemzetállamon belül bontakozhatnak ki és juthatnak érvényre, épp ellenkezőleg, az állam, főleg ha nemzetinek mondja magát, kikövezett útja nemcsak az idegen, hanem a saját nemzet elnyomásának is. Tehát nem a számtalan kis nemzetállamra való szétforgácsolódás a cél, de nem is a lelkesülten kikiáltott európai nemzet Egyesült Európai Állama, vagy valami ehhez hasonló kényszerképzet, amiből egy-kettő már kipattant bizonyos agyakból a delíriumos nagy-európai üdviválgásban. Az állítólagos európai nemzetről ugyanis megint csak etatista módon képesek gondolkodni megálmódói, méghozzá, szükségszerűen, mint olyan államóriásról, melynek segítségével reményeik szerint elbánhatnak majd az amerikaiakkal, a kínaiakkal és még ki tudja, kivel. Ez az állam bürokratikusabb lenne minden eddigi európai államnál, egy gazdasági és katonai szörnyeteg. Miközben az Amerikai Egyesült Államok kultúrája újra sok nemzetre bomlott, Kína a maga többszáz népcsoportjával és gazdaságilag rendkívül egyenetlenül fejlett régióival egyre közelebb jut a széteséshez, a haldokló Szovjetunió tucattjával szüli a nemzeteket, Európának utolsó és ugyanakkor első óriásállammá kellene alakulnia? Egy hozzá tartozó nemzettel, hogy az összes európai náció letűnése után igazi nemzetállam váljék belőle?

Két Európa

Akár a keresztény Európát, akár a valutaunió Európáját vesszük, Európa egyik fele mindig az egésznek tetejezte magát és kiutasította a másikat – a pogányság Keletjébe, az elmaradottság örök Ázsiájába. Bárhogyan is módosultak az Európa által megvont, saját kontinensét bővebbre vagy szűkebbre szabó határok, az nem változott, hogy megvoltak, és hogy Európát mindig a kellős közepén vágták szét, és ily módon bizonyos európaiakat európaiává, másokat barbárrá tettek. Ma is különös, sőt rejtélyes dolog ez az Európa, hiszen itt mindig egyidőben zajlanak egymással ellentétes folyamatok: Európa ugyanazon pillanatban nő és zsugorodik, soha nem látott méretűre tágul és közben mégis egyre kisebb lesz. A modernizáció szívóerejének engedve olyan területek csatlakoznak a centrumhoz, kapcsolódnak össze metropoliszokkal, melyek emberemlékezet óta boldog vagy tompa elszigeteltségben éltek a maguk életét; ezzel szemben egész népek, melyek a kezdetektől fogva Európában telepedtek le, ugyanabban a történelmi pillanatban azon kapják magukat, hogy kiutasítják őket saját kon-

tinensükről és Európa-érettség hiányában számúzik őket a javíthatatlan, Európán kívüli barbárságba.

Mi történt? Két Európa volt és annyi is van ezen az egy földrészen, és amit Miroslav Krleža, Európa zseniális horvát enciklopédistája e század elején, agóniákban rángó és válságoktól felszakadozó kezdetén leírt, az igaz a végére is, mivel a megoldatlan problémák felszakadnak újra, még ma is. Most pusztító erővel tér vissza mindaz, amit annak idején nem rendeztek el, csak lesöpörtek a vezérkarok és a béke hatalmasai az asztalról, amit nem oldottak meg a század elején, csak lefojtottak és azóta elzárva tartottak, az a végén újra tüzet fog, és épp Európában foszlik szerte a gyanútlan kartográfus álma, hogy egyszer s mindenkorra elvégezte munkáját. A régi osztrák Agramban, a horvát Zágrábban felnövő Krleža Európát a monarchia egyik lobos széléről figyelve a következőkre jutott: „Az európai civilizáció impozáns építményét számtalan legyőzött európai nép csontjain emelték. Ha ma Európáról beszélünk és megpróbáljuk feltárni, hogy miben áll e dicsőséges és számunkra oly becses kontinens küldetése, nem szabad elfeledkeznünk róla, hogy két Európa van. A klasszikus nyugat-európai, muzeális-grandiózus, történelmi-patetikus Európa mellett él egy másik, a kelet- és délkelet-európai népek szerény, sarokba szorított, századok óta újra és újra alávetett periférikus Európája. Ezek a Baltikum, a Duna-vidék és a Kárpát-medence, a Balkán népei, akiknek az a sorsuk, hogy ne az európai falak között éljenek, hanem védőpajzsot, egyfajta *glacis*-t alkossanak az oszmán és a mongol veszély ellen és minden egyéb katonai vagy politikai jellegű fenyegetéssel szemben.”

Más lett a világ azóta, hogy Krleža ilyen keserűen jellemezte ezt a viszonyt, de Európa felosztása még mindig létezik, és az egyik, a tehetős, egyszóval a mi Európánk hatalmában és dicsőségében áll meghatározni, hol kezdődik a másik és hol ér véget humanitásunk és jólétünk, jólétünkben őrzött humanitásunk és hatalommal védett jólétünk birodalma. Már régen leomlott az az egy berlini fal, amely csak egy generációnyi időre vált a megosztottság szignumává, de napjainkban, mint ahogy az már korábban is megtörtént, egy csomó új fallal helyettesítik, melyek szilárdak és magasak, elektronikusan védettek és egy minden határátkelőt összekötő kompjúterhálózat őrzi őket. A schengeni szerződés, mely az osztrákokat a dél-keleti határ, hogy azt ne mondjuk, az ígéret birodalma Ostmark-jának őreivé teszi, olyan józanul, aggályoktól és kétiségektől mentesen szilárdítja meg ezt a felosztást, ahogy arra csak a bürokratapróza képes, melyben az iszonyat az egyenleg tételeként szerepel és a bestialitás egyedül sűrűlődszerű megszervezése és zavartalan végrehajtása szempontjából kerül szóba. Igen, két Európa van az egyben, és míg a mi Európánk kifelé erődítménnyé szilárdul, addig a másikban útra kelnek az emberek.

De nemcsak az Unió körülfalazott Európáján kívül pergeti a vakolatot a bomlás, hanem magát az integráció Európáját is hatalmába keríti, miközben itt sem végzettszerűen lepi meg az embereket, hanem mondhatni tervszerűen idézik elő. A valutaunió, amelynek előkészületei mégiscsak kizárják a kontinens felét Európa áldásaiból, a dezintegráció fegyvereként fordul a saját maga alkotta építmény ellen, és a dezintegráció robbanóanyaga a közös valuta, az Euro lesz. Az Európai Unió a beözönlő barbárok közepette megteremtette ugyan a teljes jogú európaiak, az Unió polgárainak kasztját – de mégis, miféle európai találmány lett volna az, ami legalább az erődítmény belsejében mindenkit egyenlőnek nyilvánít? A valutaunió az elválasztás megbízható eszköze lesz, hogy a jólét Európájában is megmaradjanak a nemzetek közötti rendi különbségek és ősrégi előjogok, hogy egyeseknek ne kelljen feladni a gazdasági előnyüket vagy

bevetni az összeurópai fejlődés motorjaként. Őseurópai eszme tehát „Európa magja”, a kontinens kiváltságos részén belüli kiváltságos Európa, és nem véletlen, hogy épp ott talál oly nagy tetszésre, ahol egykor különösen erős volt a → nacionalizmus és ma különösen hangosan gajdolják a nacionalizmus meghaladásának nótáját. A megváltozott világban való túlélés érdekében a nacionalizmus már nem mutatkozhat bornírt és javíthatatlan tuskónak, amilyen mindig is volt, inkább elegáns európai redőkkel kell eltakarnia rettenetes izmai játékát. A valutaunió annak a fizetőeszköznek a zseniális találmányával, amely közös ugyan, de nem mindenki számára, mert egyesek nem csak egyenlőbbek az egyenlőknél, hanem közösebbek is a közösöknél, maguk között vannak tehát megint; ez a valutaunió tehát a hatalommal bíró államoknak, a *Grande Nation*-nak és az *einig Vaterland*-nak lehetővé teszi majd, hogy kíméletlenül kövessék nacionalista céljait és ugyanakkor ők tűnjenek a jobb európaiaknak. És még mondja azt valaki, hogy a közigazdászok Európája fantáziátlan képződmény!

Közben a nemzetekfölötti Európa hatalmasai, akiknek céljaik elérése érdekében már nem szükséges és nem is szabad magukat nacionalistákként megjeleníteni, pedig azok maradnak, újraértelmezik Európát és történetét egy szent élettörténetévé írják át. Minden Európában elkövetett vagy innen kiinduló barbárságot Európán kívüli tévelygésévé nyilvánítanak, amely csak kis időre tudta elterelni a figyelmet történelmi misszióinkról. Európát, minden bűntől megtisztítva, a demokrácia, a tolerancia és az emberi méltóság szinonimájává hazudják – mintha az indiánok kerekedtek volna fel népet irtani az arany vallásától hajtva, mintha az ázsiaiak találták volna ki a gyarmatosítást és az afrikaiak teljesítették volna be a fasizmus rasszista tévképzését. Szinte úgy tűnik, hogy Európa, amely mindig is képes volt megjeleníteni az ellentmondásosságot – a nacionalizmust és emberségre fittyet hányó kiforgatásának képességét; az emberi jogokat és a politikát, aminek segítségével ezeket a jogokat bizonyos embercsoportoktól el lehet vitatni –, szinte úgy tűnik, azért beszél ez az Európa annyit a történelméről, hogy az feledésbe merüljön és legalább egyszer megvalósuljon az egyenlőség: az európai népek általános amnéziájában, az emlékezőtehetség egyetemes és egyforma hiányában.

Nemzet

A nemzet aligha tartozik manapság a civilizált európaiak lelkesedését kiváltó ügyek közé, ahhoz túl sok bűnt követtek el a múltban a nemzeti dicsőség és gyarapodás, a haza becses földje és hírneve érdekében, túl sok háború torkollik még ma is nacionalista vérfürdőbe. Még azokban az országokban is van a hozzá fűződő szentimentális viszonyulásnak valami öntelten bornírt, beszűkültségről árulkodó jellege, ahol a nemzet megszeldített formájában, civilizációvá háziasítottan tűnik fel. Népviseletbe öltözött szüzek és zászlószentelés áporodott szagát árasztja, a himnusz és a nemzeti sörtermelés fölött érzett büszkeséggé tornássza fel magát. Így aztán Európa bármely pontján üti is fel fejét a nemzeti öntudatról és méltóságról szóló fecsegés, számíthat a felvilágosult szellemek megvető leintésére, miszerint a nemzetbe vetett hit univerzális humbug, már csak azért is, mivel a nemzet mint olyan egyszerűen ki lett találva. Ebből annyi az igazság, hogy valóban minden nemzetet kitaláltak egyszer, ami egyébként nem csak a kis szemtelen, egykor teljesen ismeretlen nációkra érvényes az abházról a csuvasig, melyek létezéséről legtöbbször csak akkor értesülünk, ha egy távoli háborúban emelkednek nemzeti szóra, és amelyek hirtelen felbukkanását előszeretettel bélyegezzük törté-

nelmi anakronizmusnak és barbár szeparatizmusnak. A hatvan-, száz- vagy kétszázmilliós nagy nemzetek ugyanúgy a történelem találmányainak tekinthetők, tartsák bár tündöklő, nemzeti történelmük során soha nem veszélyeztetett létüket természet- vagy istenadta dolognak.

Hát persze hogy minden nemzet ki van találva. Egy ír katolikus véreből nem lehet kimutatni, hogy nem egy istenverte angol presbiteriánus, de még azt sem lehetne felismerni természettudományos módszerekkel, hogy nem moszlim vallású koszovói albán vagy dél-afrikai animista zulu. Am ha ki is van találva minden nemzet, attól még nagyon is valóságos és nagyhatású történelmi tény vált belőlük. Amiképpen az emberek nem nációk szerint takarosan felosztva népesítették be a Földet, akképp nem is csak azt az egy kötődést fogják ismerni a történelem végezetéig, hogy bizonyos nemzetekhez tartoznak. Első pillantásra azonban úgy tűnik, mintha az utóbbi évtizedekben mégiscsak kissé elsietve kiáltották volna ki a nemzet halálát, mint ahogy a történelem végét is, és nem csak azért, mert a Szovjetunió és Jugoszlávia széthullásakor olyan nemzeteknél köszönt vissza a nacionalizmus, amelyekről úgy tűnt, hogy már túlléptek rajta; és nem is csak azért, mert a létező szocializmus államrendjének összezsugorodásával több tucat olyan nép lépett a világ színpadára nemzeti jogait követelve, amelyek létezéséről sem tudtunk azelőtt; de nem is csupán azért, mert az egykori gyarmatok államhatárait, melyeket Európa térképszatalain tökéletes tetszőlegességgel húztak meg, most mindenhol véresen korrigálja a valóság. Nem, nem kizárólag a politika gyűjtogatói adták vissza a nemzetnek egykori jelentőségét, de nem is csak a nélkülözés kényszerít oly sok embert arra, hogy a nacionalizmusba meneküljön, mert a kicsi, szerencsétlen, despotikusan kormányzott nemzetei iránt érzett büszkeségén kívül semmi más nem marad neki, ami reménységgel tölthetné el. Nem, a nemzet egyszerűen azért nem hanyatlott a megjósolt és jól megérdemelt végső nyugállományba, mert nem jelentkezett olyan utódja, amely birtokba vehetné az örökséget, és ez az oka, hogy még elvegetál, olykor egészségtelen élénkségre gyúlva, mindenesetre elég erősen ahhoz, hogy újra és újra feltápáskodjon betegágyából. Mint ahogy a nemzet maga is a pótléka volt valaminek, ami megelőzte, ami egy lassú, fájdalmas folyamatban hullott szét, és romlásában és korhadásában a modern kor humuszává vált, úgy a nemzet sem tűnhet el csak úgy, hogy aztán a semmi, az üresség lépjen a helyébe.

A nemzet európai találmány, ami nem jelenti azt, hogy a világ bármely pontján ma is európai minta szerint kellene kialakulnia. A népeket évszázadokon keresztül egyetlen hit alatt egyesítő Keresztény Európa egyszerre volt univerzális és mai felfogásunk szerint végtelenül megosztott birodalom. Krisztus népe sok nyelven beszélt, de a kivont kardot egyetlen akarat vezette. Tévedés egységesnek képzelni a középkor világát, a kis közösségek, falvak, tájakok, régiók agrár jellegű kultúrája sokkal inkább áttekinthetetlen volt, egymáshoz szervesen nem kapcsolódó parcellákra tagolódott és mai mércénk szerint monoton sokszínűség, egyhangú sokféleség jellemezte. Egyszerűen a kereszténység borult a túlvilági és földi hatalom közös égboltjaként e megosztott világ fölé. Mai világunk egyformább, és ez az iparosodás következménye, mely az agrár-közösségek felbomlása után igájába hajtotta Európa földjét, és a kereszténység feltartóztathatatlan hanyatlása közepette egy új vallás feltörekvését segítette. Ennek az új vallásnak az istene volt a nemzet.

Európa különböző utakat választott, hogy hódoljon ennek az istennek. Franciaországban, melyet tévesen a nemzetalakítás szabályos esetének tekintenek, a központosított királyi állam megelőzte a nemzetet, amely, mondhatni, annak gyermekeként

nőtt-növegetett, hogy aztán, mikor már elég erős volt, az első adandó alkalommal, melyet a francia forradalom kínált, eltegye láb alól atyját és saját maga legyen a ház ura. Más országokban, például Itáliában, először a különböző fejedelemségekben jelent meg a nemzeti érzés csírája, mely az összetartozás tudatává nőtt és végül szétfeszítette a kisállamiságot, magasabb állami szinten valósította meg az összefogást, az olaszok manapság, százötven év múltával újra heves támadásoknak kitett nemzetállamát.

Más nemzeteket a nemzetfelettség gondolatán alapuló dunai monarchiában találtak ki. Robbanóanyagként szolgáltak az állítólagos népek börtöne romba döntéséhez, és annak csódtömegéből aztán kis nemzetállamokat alakítottak, amelyeknek viszont szintúgy rögtön meggyűlt a bajuk a területükön élő más nemzetiségekkel, miközben elvitták azok nemzeti jogait. Igen gyorsan világossá vált, hogy a nemzeti emancipáció, legalábbis a közép- és dél-európai térségben, meglehetősen kényes ügy, ha azt kizárólag állami keretek között szeretnék megvalósítani. A nemzet és felségterülete egybeesését megkívánó nemzetállam ugyanis ebben a térségben azt jelenti, hogy az egyik nemzet államisághoz való joga valamely más, esetleg több nemzetiség ebbéli jogait kurtítja meg. Tíz vagy húsz helyett nyugodtan létre lehetne hozni negyven államot is Csehország és Bulgária között, és még mindig nem valósulna meg az egységes nemzetiségű területek örült gondolata. Olyan szoros a különböző nemzetiségű népek összefonódása Kelet- és Délkelet-Európában, hogy azt még a folyamatos etnikai tisztogatás sem tudná szétszálalni; a nemzetállam gondolatát következetesen végigvezetve nemcsak bizonyos területeket kellene felaprítani, hanem egyes városokat is, aztán az így felosztott városokban a kerületekig előrenyomulni, ahol végül az utcákat kellene különböző államok fennhatósága alá rendelni. Az a gondolat, hogy a nemzeti emancipációnak szükségszerűen olyan állam megalakításához kell vezetnie, amely aztán csak egy bizonyos nemzeté, természetesen a nacionalizmus kényszerképzeete és mint ilyen, egyáltalán nem elkerülhetetlen a nemzetek és azok tagjai számára.

Európában ma az a kényes helyzet lépett fel, hogy míg a nemzetformálódás folyamata – például a kontinens dél-keleti területein – még le sem zárult, és egyébiránt pont ott, ahol az a leginkább életidegen, a nemzetállam képzeete vált uralkodóvá, addig Nyugat-Európában egy nemzetek utáni, nemzetállamok utáni korszak megteremtésének irányába mutató tendenciák hatnak. A látszat ellenére mégsem különbözik egymástól annyira Kelet és Nyugat. Míg a Kelet azért hullik szét, mert újabb és újabb nemzetek tartanak igényt saját államra, addig Nyugaton, az Európai Unió körvonalazódó birodalmában éppen az indítja meg a bomlást, hogy keresztülviszik a nemzetek fölötti egységet. Korábban nemzetállamokba ágyazott gazdag régiók, mint például a képzeletbeli Reppublica Padania észak-itáliai területei, megpróbálnak kiválni a nemzeti kötelékből, kitornek a közös teljesítmények és felelőségek által is egybetartott nemzetből és saját utakon menetelnek közvetlenül Európába. A regionalizmus eme brutális kapzsiság kedélyesebb változataként veri szét a régi nemzetet, melyet azonban – a keleti tendenciák tükörcsképeként – csak a kisebb egységek egoizmusával tud pótolni. Összességében azt lehetne mondani, hogy a huszadik század végén mindkét helyen problémává vált a nemzet; Nyugaton ott, ahol a társadalom bizonyos csoportjai és a gazdasági folyamatok sürgetik felszámolását, Keleten pedig ott, ahol újraéled a nacionalizmus.

Európa akkor tagolódott nemzetekre, amikor a Keresztény Európa univerzalizmusa idejét múlt lett. Vajon mi következik el most Európának azon részében, ahol, évszázadokkal később, a nemzet vált idejétmúlttá és a gazdasági fejlődés erőteljesen követeli a transznacionalitást? Amire Európának a nemzetek utáni jövője megteremté-

séhez szüksége lenne, az természetesen nem más, mint – egy új kereszténység. De vajon honnan vehetnénk és ki akarná? Én nem. Akkor még mindig maradna az az alternatíva, hogy Európa se a régi kereszténységet nem kapja vissza, se egy újat nem vesz fel, viszont terem magának egy új, kötelező érvényű vallást. De melyet? Európai Unió már tett javaslatot egyre: Lépjen a hatástalan istenhít helyébe a pénzbe vetett rendkívül hatásos hit. Csavaros eszű dialektikusok bizonyára még valamiféle humanista reményt is fűznének hozzá, hiszen amíg a szeretet istenébe vetett hit mindenhol a kard uralmát hozta el, Mammon hite esetleg épp ellenkezőleg a humanizmust terjeszthetné el.

A pénz vallása azonban, melynek kinyilatkoztatására az EU misszionáriusokat küldött szét, szintén nem fog tartósan érvényre jutni: A kereszténység legalább az egyenlőség ígéretét tartogatta a neki meghódoló népek számára, és aki a Keresztény Európához tartozott, az már itt a Földön az Isten gyermekének kijáró tiszteletben részesült (legalábbis a tanítás szerint) és igényt tarthatott a túlvilági boldogságra. A pénz vallása nem közvetíthet ilyesfajta egyenlőséget, sőt, a legerőteljesebb ellentmondásban áll vele. Pusztán az, hogy valaki hisz a pénzben és neki szenteli európai létét, még messze nem jelenti, hogy van is neki, vagy hogy igényt tarthatna rá. Miért is kellene hát mondjuk a kelet-európaiaknak jámboran megtartóztatni magukat a nacionalizmustól és helyette a bankok kultusza szerint imádkozni, ha cserében legjobb esetben arra van kilátásuk, hogy örökre és még utána is harmadízíglén másodrangú kolduseurópaiak, vagyis alsóbb osztályba tartozó imádkozó testvérek maradnak? Hiszen másfelől a pénz vallására már régebb óta áttért nyugatiak sem érznek magukban korán elhalt mártírokra jellemző csillapíthatatlan vágyat, hogy lemondjanak javaikról vagy megosszák azt másokkal. Nem, éppen abban áll az új vallás lényege, hogy saját vagyონukat gyarapítani szükséges és megengedett. Ha azonban egy vallás elkülönülésre épül, akkor nem igazán hathat egységesítően, és ez az oka, hogy az Európai Unió nem képes olyan birodalmat alapítani, mely a Keresztény Európa és következőképp a nemzetek Európájának örökségébe léphetne.

Hát akkor mi a fene jöhetne a nemzetek, a világszellem eme nem éppen felemelő emanációi után, Krisztusra és a kamatokra, vajon mi válthatná fel a nemzetet? Nos, már majdnem kicsúszott a számon, hogy az univerzális kereszténység patriotizmusának és a földi nemzetek patriotizmusának helyébe most az ember iránti patriotizmusnak kellene lépnie, annak a cselekvő felismerésnek, hogy nem csak mint az egyedül üdvözítő egyház vagy az egyetlen igaz nemzet tagjai érdemlünk tiszteletet és megbecsülést, hanem úgy is, mint az emberiség része. De ez a gondolat joggal keveredik az utópiától való fertőzöttség gyanújába, és mivel a minap a legnagyobb osztrák napilap keresztretjvényében a „zavaros vágykép, rögeszme” meghatározásra az „utópia” jött ki nekem, vissza is kell vonnom a gondolatot és egyelőre le kell cövekelnem a nemzeteknél, amelyek rászolgáltak népszerűtlenségükre.

Nép, vándorló

Az utóbbi években igencsak furcsa szavakat alkottak és ősrégi megnevezéseket kezdtek újra használni azokra az emberekre, akiket a népnelv még mindig cigányoknak hív. Némelyek száján persze még akkor is kicsúsznak embertelen szavak, ha megfontoltan és virágnyelven beszélnek, mert az óvatosság arra inti őket, hogy tartózkodjanak a terhelt fogalmaktól. Így például a helyi sajtó már csak elvétve sopánkodik a környéket érő „cigány csapás” miatt, hanem helyette arról tudósít, hogy a lakosság

zaklatva érzi magát a város széli „vándornépségtől”, az „úton levők sokszínű népcsoportjától”. Az ártalmatlannak tetsző hír burkolt felszólítás a pogromra, hiszen ahhoz, hogy hathatósan fel lehessen karolni az ügyet, először is fel kell kelteni a félelmet a lakosságban; és akármilyen folklorisztikusan is hangzik a „vándornépség”¹⁵, mindenképpen felismerhető benne a népharagot oly megbízhatóan vezető csoport. Annak ellenére, hogy mit követtek el a romák ellen Ausztriában, Németországban, Csehországban, Lengyelországban és még ki tudja, hol, még mindig a tisztességes osztrákokat, németeket, cseheket és lengyeleket kell megvédeni a romáktól, nem pedig a romákat üldözőik tisztességétől. Egyetlen más csoport esetében sem lett volna lehetséges, hogy valakit, aki a náci időkben szenvedélyesen részt vett üldözésükben, mindjárt 1945-ben a cigányságkutatás szakértőjeként hívjanak meg állami tanácskozó szervezetekbe és felsooktatási intézményekbe.

De a rosszízű „cigány” szót kiváltani hivatott mostanság használatos „szinti és roma” kifejezések is furcsák, mert a szintik azok a romák, akik már több száz éve Németországban élnek, gyökeret eresztettek a német kultúrában és szorosan összefonódtak a német történelemmel. A szintik és romák kötelező együttes emlegetésének annyi értelme van, mintha folyton „bajorok és németek”-et vagy „németek és európaiak”-at mondanánk. A német kultúrához való szoros, több száz éves kötődés persze abban is áll a magukat német népcsoportnak érző szintik számára, hogy hazájukban az egymást váltó rezsimek egytől egyig üldözték őket. Az üldözőknek tevékenységük patrióta szelleműként való legitimációjához mindig szükségük volt indokokra, melyeket azokból a régi mítoszokból kölcsönöztek, amelyek már jóval azelőtt szorgalmazták a szintik megsemmisítését, mielőtt ennek a nemzetiszocializmus nekilátott volna. Csakugyan, már I. Vilmos porosz király szabad prédának nyilvánította a szintiket egy 1725-ös rendeletében, tehát jóelőre felmentette a büntetés alól azt, akinek szándékában állt megölni egy szintit. Helyzetük mindig akkor vált kritikussá és fordult át mindenapos pogromveszélybe, amikor egy modernizációs hullám fenyegette a lakosság tradicionális létformáit, és sokan úgy érezték, hogy elveszik tőlük mindazt, ami hagyományosan biztonságot nyújtott. Már az „örökös országos békét” is, az első olyan dokumentumot, amely a szintik üldözését az európai hatalmak közös ügyévé nyilvánította, az a worms birodalmi gyűlés bocsátotta ki, amelyet 1495-ben, az újkor küszöbén fellépő krízishelyzetben tartottak meg. És egészen Bismarck birodalmi kancellárig, aki számítóan kiszolgáltatta őket az iparosítástól elbizonytalanodott, proletarizálódástól fenyegetett németek gyűlöletének, a császároknak és királyoknak, hercegeknek és grófoknak, tartományfőnököknek és polgármestereknek mindig akkor ötlött eszébe a szintik, ha a lakosságtól áldozatot kívánt meg a modernizáció, tehát amikor az maga is gazdasági erőszaknak volt kitéve.

A mintegy nyolcmillió főt számláló romák jó hatszáz éve európaiak, és éppen ezek a mindenhol perifériára szorított emberek testesítik meg régóta egzisztenciálisan azt, ami a holnap új európaijától megkívántatik: hiszen elboldogulnak egy olyan Európában, ahol az egyén elveszíti a nemzetállam régi biztonságát, és sokféle befolyásnak kitéve, idegen népektől körülveve is meg tudják őrizni kulturális egységüket. A romák a beköszöntő új idők példás európai polgáraiként territórium nélküli (→ Nacionalizmus) közösséget alkotnak. Bár egyes területeken sűrűbben laknak, mint másutt, pél-

¹⁵ A német „fahrendes Volk” kifejezés egyértelműen utal a cigányságra és annak vándorló életmódjára. A ford. megjegyzése.

dául Európa keleti szélén Romániában és Moldáviában vagy a nyugati szélén Andalúziában, mégsem vitték soha saját államig, saját tartományig egy államon belül, egy autonóm területig, vagy akár csak egy megyéig egy régióig belül. Még az államalakítás vágyát sem jegyezték fel róluk a történetírók, ugyanis a romák nem államban, hanem családban és → határokból gondolkodnak: családban, melynek tagjai szétszélednek a világban és mégis újra és újra össze kell jönniük, és határokból, melyek ezeket az összejöveteleket megnehezítik, akadályozzák, de soha semmilyen represszióval nem tudják valóban megakadályozni. A romák territórium és nemzeti identitás nélküli közösség; idegen tőlük a nemzeti mítosz, amelyben ennek az identitásnak a tudatára ébredhetnének, és még vallásosságuk se egyesíti őket csoporttá, mint ahogy nyelvük, a romani sem alakult ki olyan kötelező érvényű formában, hogy benne az összes állam romái egy közösségként tapasztalnák meg magukat.

Amíg átok volt hontalannak lenni, az európai államok mindent megtettek azért, hogy a romákat sehol se ismerjék el állampolgárnak, hogy alkalomadtán bárhol meg lehessen tőlük vonni a honosság jogát. Amióta pont a hontalanoknak járnak ki bizonyos nemzetközi egyezmények által meghatározott jogok, azóta, éppen ellenkezőleg, Európa-szerte nem ismerik el a romákat mint hontalanokat, hanem ilyen-olyan országok állampolgárainak nevezik ki őket, ahol eddig hontalanokként éltek. Egy pár évvel ezelőtt hozta meg a fiatal cseh köztársaság egyik dicsőséges újjáépítő törvényét, melynek egyetlen célja minél több roma törvényes kiutasítása volt. Mert a romáknak ahhoz, hogy megkapják az új cseh állampolgárságot, háromféle igazolást kellett benyújtani: hogy folyékonyan beszélnek csehül, ami sokuknak nehezére esett, mivel a csehek és a szlovákok közös államában inkább a szlovák nyelvet részesítették előnyben; hogy két éve a cseh állam területén van az állandó lakhelyük, ami sokaknak nem sikerült, mert rendőrségi bejelentkezés nélkül éltek a városok szélén vagy úton voltak szerte az állam területén; és végül, hogy az utóbbi öt évben nem voltak büntetve, ami nem azért volt nehéz, mert olyan sok bűncselekményt követtek volna el, hanem mert a kommunizmus idején folyton olyan kihágásokért ítélték el őket, mint „munkakerülés”, „kötelező iskoláztatás elmulasztása”, „bejelentkezési törvény elleni vétés”. Csehország tehát az önálló, nyugati-liberális állam megteremtésekor még megpróbált a lehető legnagyobb számban megszabadulni egy több száz éve ott élő csoporttól és úgy mellékesen a romák számára létfontosságú – az újonnan teremtett cseh és szlovák államhatárokon átnyúló – családi egységet is szétszabdalni. Időközben azonban sok minden megváltozott Európában, és mivel a hontalant nem lehet már csak úgy átzsupolni a legközelebbi államba, a romákat is másképpen kell osztályozni, ha az eddigiekhez hasonlóan ki akarják őket ebrudalni az országból. Míg korábban éppen azért lehetett megtagadni egy Romániában lakó romának, hogy a klánja találkozására beutazzon Németországba, mert hontalanként nem volt joga átlépni a határt, addig ma úgy tagadják meg neki a beutazást, hogy román állampolgárnak nyilvánítják, aki pont azért nem mehet be, mert már nem hontalan!

A romák állam nélküli, közös állampolgárság nélküli, nemzeti mítoszok és identitás nélküli, egyesítő egyház nélküli, nyelvjárásoktól felszabdalt nyelvű közösség – rejtélyes, hogy miért ragaszkodnak mégis csoportként való azonosításukhoz, és szinte felfoghatatlan, hogy képesek bizonyos kulturális egységet kibontakoztatni e sokféle kötődés közepe is. A különböző államokhoz rendelt romák családi kultúrája az egyes államok létén túlra, az európaiság irányába mutat, ami miatt nekik elsőként kellene összeurópai állampolgárságot adni, mely egyedi legitimációval jogosítaná fel őket a lényegüktől idegen

államhatárok átlépésére. A romák kultúrája ugyanis transznacionális jellegű, s hogy elutasítják az utóbb vitára bocsátott „transznacionális kisebbség” fogalmat, annak az az egyetlen oka, hogy a hatóság újabb sakkhúzásától tartanak, és tapasztalataiknak megfelelően kell is, hogy tartsanak. Ugyanis amint elismernék transznacionális kisebbség voltukat, némely államnak esetleg kevésbé esne nehezebb megszabadulni tőlük és feloldozni magát a romákkal mint állampolgárokkal szembeni kötelességei alól.

Szomszédok

Arról, hogy a szomszédok mit gondolnak egymásról, naponta olvashatunk az újságok bűnügyi rovatában. Hogy egy nép mennyire becsüli a szomszédságában élő másik népet, azt az alkalmazott zoológiából vett példa világíthatja meg. A blattariák családjából származó csótány a tudomány által részletesen vizsgált, az emberektől általában nemigen szeretett és alaposan alábecsült állat, mely jelentéktelen kinézete, sőt csúnyasága dacára meglepő képességekkel rendelkezik. Ha a szükség megkívánja, a nőtény egyedek egy-egy időben akár 400 000 petét is tudnak rakni, amelyekből rövid időn belül teljesen kifejtett csótányok bújnak elő, hogy aztán jó csótányszokás szerint azonnal nagyszerűen boldoguljanak a világban és veszély esetén borzasztó sebesen cikázzanak át a helyiség, mondjuk egy fürdőszoba egyik sarkából a másikba, miközben egy utálkozó háziasszony seprűjével hadonászva közelít. A blattariák populációi csodálatra méltó, majdhogynem misztikus módon képesek működtetni egy figyelmeztetéseket és útbaigazításokat tartalmazó kommunikációs rendszert, melynek segítségével fajtársaik egész tömegét hívják oda például egy kellemes nedvessége vagy táplálékartalékokban való gazdagsága miatt a magukfajtanak sokat ígérő életterbe, vagy óva intik őket az olyantól, ahol túl sok seprű, gumicső, csempén puffanó papucs sújt le, mint a mennykő. A csótány már sok száz évvel az ember felegyenesedése előtt sajátjának tekintette a Földet, agyafúrta alkalmazkodott a természetes éghajlati változásokhoz éppúgy, mint a vegyipari rovarirtó szerekhez, és még akkor is fáradhatatlanul azon lesz, hogy átvegye az uralmat, amikor az ember ezen kísérletével már évszázadok óta eltűnt a Földről. A lényeg az, hogy a közönséges csótány, legszívósabb szomszédaink egyike undorító egy féreg, melynek már pusztán látványa utálatot és dühöt váltott ki mindig is az emberből. A Rajna bal partján, Franciaországban egyébként „poroszbogárnak” hívják a csótányt, míg a német Rajna-vidéken, a folyó jobb partján pont fordítva, nemes egyszerűséggel csak a „francia” névre hallgat. Kelet-Németországban „orosz”-ként ismeretes a soknyelvű állat, miközben Németországtól keletre előszere-tettel bukkan fel „svábbogár”-ként. Olaszországban pedig „blattella tedesca” néven összehasonlíthatatlanul fürgébben futkos ez az alattomos állat egyik helyről a másikra, mint a turisti tedeschi. Annak nem jártam utána, hogy Spanyolországban hogy hívják, feltételezem, a portugálok könnyen meg tudnák jegyezni a nevét. Ennyit az európai jószomszédságról.

Világnyelv? Anyanyelvek!

A Nagy Európai Gyermekkönyv-díj az egyik legtekintélyesebb európai irodalmi kitüntetés, melyet a bolognai könyvvásáron évente ítélnek oda a gyermek- és ifjúsági irodalom egy-egy jelentős, otthona határain kívül is ismert képviselőjének. Az újságok rendszeres híradása szerint a könyveket az előírásnak megfelelően német, angol, fran-

cia és olasz nyelven lehet a rangos összetételű zsűrinek bírálatra benyújtani. Mennyi nyelve van a nagy, oly gazdag kultúrájú Európának! Mindjárt négy! Ennek biztosan nem csak Portugáliában és Dániában, Tallinnban és Szalonikiben, az Ebro folyó és az Ohrid-tó partján örülnek a gyerekek. Némelyeknek azonban még ez is túl sok, így aztán elhangzott már olyan követelés is, hogy Európának a virágzó jövő érdekében le kell vetkeznie nyelvi múltját és egy minden európai által beszélt közös nyelvben kell magára találnia. Akik ezt követelik, általában az angolra gondolnak, ami mellett az lát-szik szólni, hogy állítólag könnyű, tehát olyan nyelv, amelynek elsajátítása se nagy tehetséget nem követel, se fáradságot nem igényel és amelyet alapfokon a Föld majd minden lakója ismer.

Sejtette már száz évvel ezelőtt egy jószándékú varsói orvos is, hogy a nyelvi sokféleség az, ami a haladás útjába áll és megakadályozza, hogy a Föld népei egyetlen nagy családot alkossanak. A nemes Ludwig Zamenhof számtalan küzdelmes órát töltött egy mesterséges világnyelv nyelvtanának és szókincsének megteremtésével. A bábeli torony összedőlésével az emberek közös nyelve is cserepekre törött, és a Ludwig Zamenhof-féle eszperantónak kellett volna ezeket a cserepeket újra összeragasztani. Habár az eszperantó számos országban kiváltotta az idealisták lelkesedését, mégsem igazán tudott univerzális világnyelvvé válni. Egy világnyelv mesterséges létrehozásának jószándéka mögött legtöbbször az a cseppet sem jóindulatú álom rejtőzik, hogy azt bürokratikus módszerekkel, utasításra vagy a média erőszakával be lehet vezetni. Csakhogy az emberi nyelvek nem merülnek ki abban, amit egy kompjúterprogram ki tud olvasni belőlük, és egymás megértését sem lehet teljesen elérni lefordított fogalmak és szavak összességével. De az is merő ostobaság, hogy az emberek közötti félreértésekért nyelvi különbözőségük volna a felelős, és hogy jobban boldogulnának egymással, ha mindannyian tudnának eszperantóul, angolul, kínaiul vagy basic-ül. Hasonlóan minden más, a hasznosságot köztudottan egyetlen célként megjelölő utilitarizmushoz, ez a nyelvpolitikai utilitarizmus is, mely a zavartalanul folyó kommunikáció agyréméhez tartja magát, valójában az ellenkezőjét éri el annak, mint amire törekszük: zavarodottságot ugyanis.

Vajon helytálló-e az a benyomás, hogy az európai nyelvek zűrzavara egyre áttekinthetlenebbé válik? Szó sincs róla! A középkorban, amikor a kereszt jele alatt megvalósult Európa egysége (→ Nemzet), az európai nyelvek összefonódása mindenütt mondhatni elszakíthatatlanul a mindennapokhoz tartozott. Így például a XVI. században egy Bécshez hasonló metropolisz utcáin tucatnál is több nyelven beszéltek, nemcsak az átutazók vagy a rövid időre letelepedők, hanem a minden irányból ide-tóduló kereskedők, udvari hivatalnokok, az állam szellemi elitje is. És Franciaország még a XVIII. században is soknyelvű ország volt, ahol a francia mellett egyenrangúként volt jelen a közéletben a kelta breton és az első trubadúrok nyelve, az oxitán. Csak a francia forradalom engedte meg magának azt az egyenlőséget, hogy környezetlenül visszaszorítsa ezen nyelveket és nyelvileg egységesítse az állam egész területét (→ Nacionalizmus). És bár még mindig több mint tízmillió francia érzi első nyelvének az oxitánt, anyanyelvük nem találhat a hazában a folklóron kívül egyéb otthonra. Ahol keresztülverekedtek egy központi nyelvet, ott az országban beszélt más nyelvek legtöbbször a dialektus státuszába szorultak vissza, és a konyhában, a falu szűk körében, az érzelmességgel vastagon kipárnázott regionalizmusban kaptak helyet.

Tipikusan mai az a próbálkozás, hogy az angolt nem csupán kínáló közvetítő nyelvként, hanem összeurópai nyelvként is be akarják vezetni, és miként az eszperan-

tóban megvalósuló világnyelv letűnt álma, ez is menthetetlenül felült a kikényszerített haladás ideológiájának, amely megszállotta az egység víziójának, az ésszerű rendnek, ahol egyformára préselt állampolgárok sora áll mindig bevetésre készen; annak a sötét örületnek, hogy az éjszaka azért demokratikus, mert olyankor minden tehén fekete. Ennek a haladásnak, mely akkor is csak az állam, a hatalom és a rend kategóriáiban tud gondolkodni, ha az észre hivatkozik, teszem azt az ész állammá vált hatalmaként, ennek a haladásnak minden zavaró tényezővé válik, amit az emberek nem hajlandóak feladni másféle, állítólag reakciós, partikularista hagyományaikból. A hazák [Vaterländer] Európájában ezért aztán teljes erővel vissza kell szorítani az anyanyelvek Európáját, mivel az anyanyelvek az ellenállás táptalajául szolgáló emlékezetet jelenítik meg. A gazdasági stratégiák hazafias Európájának működőképes, emlékezet nélküli munkaerőre van szüksége, amit problémamentesen lehet átirányítani egyik helyről a másikra, valamint olyan vezetőrétegre, amely egyedül a konszernjében és a karrierjében van otthon: az anyanyelvek Európája az efféle haladásnak nem jelent egyebet veszélyes akadállynál.

Ezért alapítanak most mindenféle olyan óvodákat, általános iskolákat, gimnáziumokat, ahol a felvilágosult elit gyermekei már az alapfokú képzést sem anyanyelvükön, vagy hogy osztrák példát hozzunk, a velük együtt élő csehek, törökök, szerbek vagy szlovének nyelvén, hanem angolul vagy franciául kapják. Azt mondják, azért van ez így, mert a kis, perifériára szorult nyelveket nem kifizetődő elsajátítani – mintha nem is volna egyéb értéke a nyelvtanulásnak, mint amit később a gazdaságban lehet kamatoztatni. Igazából azonban az az oka, hogy a szülők pánikban vannak és gyermekeik javát akarva már most idomulnak, hogy a jövőbeni elidegenedést megelőzzék. Ők már sejtik, hogy nem lesz célszerű az új Európában olyan módon renitensnek lenni, ahogy az az anyanyelv biztonságából kisarjadhat, sokkal inkább egyfajta rugalmassággal kell bírni, ami nyitott a világra és ugyanakkor paradox módon engedelmes is. Jozsif Brodskij orosz költő, akiről aztán nem mondhatjuk, hogy a régi röghöz tapadt, mert kései műveit a számkivetettség nyelvén, amerikai-angolul írta, röviddel halála előtt keletkezett utolsó esszéiben kétségbeesetten idézte meg az oly sokféle fenyegetésnek kitett emberi nyelvet. Nem kevesebbet állított, minthogy maga az emberiség fennmaradása függ a nyelvek fennmaradásától, mert felismerte, hogy az ember integritása és szuverenitása épp nyelvében fejezi ki magát és valósul meg. Aki tehát ragaszkodik nyelvéhez, legyen az bármilyen kevesek anyanyelve, az nem valami letűnt dologba kapaszkodik, mely szükségszerűen tűnik el és ezért nincs mit gyászolni rajta. Nem a ressentiment tompasága állítja szembe az eljövendő újjal, hanem azáltal próbálja meg az újat humanizálni, hogy nem adja fel a nyelvhez való alapvető emberi jogát. Az európai nyelvek sokféleségének tiszteletben tartása épp ott elengedhetetlen, ahol ez a tisztelet nem praktikus és megzavarhatja az Európai Unió üzleti kapcsolatainak sűrűdésmentességét. A nemzetközi grémiumok által hozott döntések egyike-másika bizonyára késik majd, és aminek gyorsan kellene mennie, bárhová is, lassan fog menni; a gyorsaság imperatívuszát hatalomvesztésre ítéli a nyelvek sokszínűsége, a nyelvi közösségek, a történelem öntudata. Európa vagy egynyelvű lesz, vagy nem lesz olyan, hogy Európa, írta egyszer egy publicista, de ez fordítva igaz: Európa vagy soknyelvű lesz, vagy kevés nyelvvel a barbárságra tanít meg bennünket.